

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 46

Title: *Vadatha*

46

46	:	Vaidārtha	:	Title
	:	Mahadev Pandit	:	Author
	:		:	Editor
	:		:	Year, Vols.
	:		:	Publisher
	:	(न्याय)	:	Remarks

उपजीव्य.

श्रीगणेशाय नमः ध्यात्वा शिवं धिगुलं विबुधैरुपास्य नारायणं शरणं यं कृतमादरेण भक्त्या विभाव्य सुधिया तदुदीरितं
 यं विदुः मुदे किमपि कौतुकमातनोति अथा नुमानं निरूप्यते अत्र असंगतं न प्रयुज्यते सभियुक्तं वचनात् प्रसङ्गासं
 भूतं गे अत्र नुमानं कथं प्रसङ्गान्तरं निरूप्यते इति न शक्यं व्याप्तिज्ञानमनानुमानस्य इन्द्रियात्मकप्रसङ्गकथेतया क
 र्यसंगते रवसुक्वत्वात् न च प्रसङ्गोपाधौ हेतुतावसरस्तथा निर्वोहकैककार्यत्वे षोडासंगतिरिष्यते इति सभियुक्ते
 न प्रसङ्गादिसंगतिविभाजकोपाधिषु द्वाभ्यामनुमानाक्रांतस्य कार्यत्वं स्य संगतित्वमिति वाच्यं तत्र सहेतुतापर
 स्य अजस्रत्वं च लक्षणाया तादात्म्यनिरूपकत्वात् नंतरसंबंधेन हेतुतासंबंधिपरतया कार्यस्य तादृशसंबंधित्वरूपसं
 गतिविभाजकोपाध्याक्रांतत्वात् न च प्रसङ्गस्यापि अदृष्टद्वारा अनुमानकार्यत्वेन पूर्वाभिहितानुमानकारणप्रसङ्ग
 साधारणं कार्यत्वं कथं संगतिः अनंतराभिधानव्याप्याह संगतिरिति सभियुक्तेरपि अनंतराभिधानव्याप्यत्वेव संग
 तिलक्षणत्वेन तदनाक्रांतत्वादिति वाच्यं संबंधविशेषस्येव संगतिपदार्थितया विशेषस्य च एकसंबंधिज्ञानमयसंवे
 धिस्मारकमिति रीत्या स्मृतिद्वारा अनंतराभिधानप्रयोजकत्वात् रूपत्वेन तादृशानंतराभिधानप्रयोजकसंबंधत्वं स्य ता
 दृशप्रयोजकताविशेषसंबंधेन अनंतराभिधानविशिष्टसंबंधत्वेव संगतिलक्षणलक्ष्यतावच्छेदकेन प्रसङ्गनिष्ठा
 नुमानकार्यत्वं स्य तदनाक्रांततया अनुमाननिष्ठप्रसङ्गकार्यत्वेव तदाक्रांततया तस्य संगतिलक्षणाक्रांततया संगतित्वा
 पपत्तेः एवमेव यत्र कार्यनिरूपणानंतरं कारणनिरूपणं तत्र कारणत्वस्यापि संगतिलक्षणाक्रांतत्वेन संप्रपंचं अत्रैव बोध्यं
 सर्वत्र संगतिर्द्विविधा पूर्वाभिहितनिरूपिता नंतराभिधेयनिष्ठा अनंतराभिधेयनिरूपितपूर्वाभिहितनिष्ठा च अनुमा
 ननिष्ठप्रसङ्गकार्यत्वात्मा प्रसङ्गनिष्ठानुमानकारणत्वं द्वितीया परस्परसंगतेरेव औचित्यावगतत्वेन संप्रदायसिद्धत्वा
 त् इत्येवमपि अनंतराभिधानप्रयोजकसंबंधत्वरूपसंगतिपदप्रवृत्तिनिमित्ताक्रांतत्वेन एकशेषस्य कर्तुं मशक्यत्वाच्च
 यत्र च आधारानि निरूपणानंतरं प्रसङ्गसंगत्या आधेयादिनिरूपणं तत्राप्याधेयादे आधेयत्वादे आधारानि नि
 रूपितसंगतिवत्त्वात् आधारवत्त्वात् आधारत्वादे राधेयादि निरूपितसंगतिर्हेतुसंभवेन सर्वत्रैव संगतेः परस्परनिरूपित
 त्वमव्याहतं एव च अनंतराभिधानव्याप्यत्वं आद्यसंगतेर्लक्षणे पूर्वाभिधानव्याप्यत्वं द्वितीयसंगतेर्लक्षणे अनं

वादा-

२

नवोदयकृतोपदेशाद्यतप्रकारितोत्तेन घटप्रकारितायाः हेतुसंस्थेवोचितत्वादिति एवं द्रव्यान्वयद्रव्यसमवेतत्वा
शुभलावकिन्प्रतिवाशुषवच्चसुः संयुक्तसमवायत्वेन हेतुतायाः हेतुताद्यदृष्टिपितादृशकारणसंवेतनद्र
व्यान्वयद्रव्यसमवेतप्रसङ्गापत्तिरिति द्रव्यान्वयप्रसङ्गप्रतिद्रव्यान्वयहेतुविषयस्य हेतुत्वमावश्यकं न च घटविषय
कप्रसङ्गस्य अवश्यरूपादिविषयकतया तत्र द्रव्यान्वयद्रव्यसमवेतप्रसङ्गविषयते उच्यते एवेति वाच्यं द्रव्यान्वयद्रव्या
दिविषयकप्रसङ्गस्य विषयतासंबन्धेन त्रुटो दुस्यो तत्र चाशुषवत्तुः संयुक्तसमवायरूपकारणविरहेणान्य
विचारः स्यात्तद्वारणाय द्रव्यान्वयद्रव्यसमवेतविषयतासंबन्धेन चाशुषत्वावच्छिन्नप्रतितादृशसंश्लिष्टविषय
न हेतुहेतुकत्वमीयं इह च घटादिवृत्तावपितादृशसंबन्धेन चाशुषापत्तिवारणाय द्रव्यान्वयहेतुहेतुत्वमावश्य
कमित्यपि न सम्यक् द्रव्यभावेन हेतुत्वमापदया द्रव्यभावेन हेतुताया एव कल्पयितुमुचितं तात्तज्जातिरिक्त
पदार्थतावच्छेदकतायाः किंचिदुमावच्छिन्नसंनियमेन मेदवत्वे हेतुत्वे मेदत्वेनैव मेदस्यावच्छेदकतायावत्तव्या
नरेपक्षया स्वरूपतामेदस्यावच्छेदकत्वे काधवात् यत्तु रने घटाकाशसंयोगादिना चाशुषापत्तिवारणा
य सामानाधिकरण्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताया चाशुषविषयताभावाभावस्य द्रव्यान्वयसहजिविषयता
संबन्धेन चाशुषप्रतिहेतुत्वे स्वीकरणाय २३ विषयतायाः कार्यतावच्छेदकसंबन्धेन त्रसरेणुप्रसङ्गे द्रव्यादिप्रस
ङ्गे च व्यतिचारस्या तद्वारणाय द्रव्यान्वयसहजिविषयताहेतुत्वमावश्यकं इत्येव घटविषयत्वचैत्रसादोतादृशकार
णसहजत्वेन द्रव्यान्वयसहजिविषयतासंबन्धेन प्रसङ्गापत्तिवारणाय सहजिविषयतासंबन्धेन प्रसङ्गप्रति
संवेतनहेतुत्वमावश्यकमिति चेन्न द्रव्यान्वयसहजिसामानाधिकरण्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताया चा
शुषविषयताभावाभावस्येव हेतुताया तस्य च त्रसरेणवादिषु संवेतनव्यतिचारानवकाशात् २३ विषयताया
एव कार्यतावच्छेदकप्रसङ्गसंनिवाधुपगमा तादृशप्रसङ्गासत्या यच्चैत्रहोदो प्रसङ्गोत्पत्तेरिष्टत्वात् युज्यते वा
मेव प्रकारः द्रव्यान्वयसहजिविषयतायाः कार्यतावच्छेदकसमवेतघटाकाशसंयोगादो साद्विचैत्रभाप
त्तिवारणाय तत्र साद्विचैत्रहेतुताया आधिक्यप्रसङ्गात् यत्तु मनःसंयुक्तसमवायवत्तादृष्टसत्क
रादिना प्रसङ्गवाधुपगमानसंतावच्छिन्नप्रतिज्ञानादिरूपविषयस्य विज्ञातीयगुणत्वेन हेतुत्वमावश्यकं

मिति तदप्यनुपादेयमेव विज्ञातीयगुणत्वेन हेतुत्वेपि तद्व्युत्पत्त्या कच्छेदकाक्रांतस्य मत्तदिमानसस्य प्रसिद्धा सामान्य
सामग्रीबलादापत्तिरसंभवात् मानससामान्यप्रतिअहंरादिना विज्ञातीयगुणत्वेन प्रतिबंधकताया आवश्यकत्वा
तादृशहेतुताया अकिंचित्करत्वात् यत्तु आत्ममनसप्रतिमनेः संयोगस्य हेतुताया तस्य च शरीरादावपि सर्व
भक्ष्यमानसापत्तिस्तद्वारणाय आत्ममनसत्वावच्छिन्नप्रतिविषयस्य आत्मत्वेन हेतुत्वमावश्यकं न च विज्ञातीयम
नोयोगस्येव मानसहेतुत्वात् शरीरादेच विज्ञातीयमनोयोगाभावात् न मानसापत्तिरिति वाच्यं एवमपि विज्ञाती
यपनोयोगस्य मनस्यपि सत्वेन मत्तः प्रतियोगिकसंवागसत्वेन हेतुत्वच विनिगमनाविरहेण द्रव्यगुणतादा
मानसापत्तिस्तद्वारणाय आत्मत्वेन हेतुत्वमावश्यकमित्याहुः तन्ना आत्ममनसप्रति विज्ञातीयसंयोगसंबन्धेन हेतु
तावच्छिन्नमनससत्तादृशसंबन्धेनासत्तादेव मानसवा रणसंभवादितिसंक्षेपः तस्मात्प्रसङ्गप्रतिविषयत्वेन हे
तुताया अतावान्नातिव्याप्तिरिति ननु परामर्शस्त्वानुगतस्य दृष्टव्यताया कथमुक्तस्य लक्षणविमानाभावनपराम
र्शस्य जातिवृत्तिसिद्धिः ननु अनुमितिवाचिन्नजन्यतानिरूपितजनकतया परामर्शस्य जातिवृत्तिसिद्धिरिति वाच्यं तस्य
युक्त्या परामर्शवाचिन्नजनकतानिरूपितजन्यतावच्छेदकतया परामर्शस्य जातिवृत्तिसिद्धिः ननु अनुमिति
वृत्तस्य जातिवृत्तिसिद्धिः अनुमितिवाचिन्नजन्यताग्रहेतानिरूपितजनकतावच्छेदकतया परामर्शस्य जातिवृत्तिसिद्धिः प
रामर्शस्य जातिवृत्तिसिद्धिः च परामर्शवाचिन्नजनकताग्रहेतानिरूपितजन्यतावच्छेदकतया अनुमिति वृत्तस्य जाति
वृत्तिसिद्धिरित्यन्याभ्याश्रयात् न च यागस्वर्गादिस्तुक् इव अनुमिति वृत्तसामानाधिकरण्यनपरामर्शजन्यताग्रहे
तानिरूपितजनकतावच्छेदकतया परामर्शस्य जातिवृत्तिसिद्धेः परामर्शवाचिन्नजनकताग्रहेतानिरूपितजन्यता
वच्छेदकतया अनुमिति वृत्तस्य जातिवृत्तिसिद्धिरिति नान्याभ्याश्रय इति वाच्यं तथापि जातिवृत्तौ न श्रुताति संकथं
ज्ञानस्य प्रतिबंधकतया परामर्शत्वेन चाशुषत्वादिना सांकर्यज्ञानरूपप्रतिबंधकत्वेन परामर्शस्य जातिवृ
त्तिसिद्धिरसंभवात् न च तस्य प्राप्ताभावानेवगाहितेन प्रतिबंधकत्वासंभव इति वाच्यं प्राप्ताभावानेवगाहितेन

वादा
५

वेहेदकप्रकारक शुण्यत्वेनेवेहेतुतया अतिप्रसंगाभावात् अंतरापि यस्मिन् अन्तर्भावो यत्तु आपत्तेः उपाध्याय
प्यवतानिश्चयत्वेनेहेतुतया अतिप्रसंगाभावात् अन्तर्भावविषयकत्वं सवशेन उपाध्यायमिति तन्न आपत्तेरापादकं संशयनि
वृत्तिफलकत्वात् ननु संशयनिश्चयसाधारणापाध्यायवत्ताया नतेनेव तत्र हेतुतया तत्र पक्षधनेनोशे अत्रामाप्य
निश्चयारकं दितापाध्यायवत्ता निश्चयत्वेनेहेतुतया अतिप्रसंगाभावात् यदपि अभावप्रसङ्गे प्रतियोगिता
वहेदकप्रकारक प्रतियोगिनिश्चयस्य हेतुतया वद्विद्याधर्मवान्पर्वतोनास्तीत्याद्यभावप्रसङ्गे अतिप्रसंगा
वारणाय अभावविषयत्वे हेतुपादेयमिति तदपि अभावप्रसङ्गे हि विशिष्टे वैशिष्ट्यमयीदानातिशेदति तत्र प्र
तियोगितावहेदकप्रकारक प्रतियोगिनिश्चयत्वेन स्वातंत्र्येणाहेतुत्वात् न च निश्चितविशिष्टस्मरणे अतिव्याप्तिवारणा
यत्तु उपादेयमिति वाच्यं वरमज्ञानपदस्य अनुभवपरतयेव तत्र अनतिप्रसंगात् वस्तुतो ज्ञानपदस्य अनुभवपरत्वमपि
नादरणीयं कारणतायाः कार्यतावहेदककारणतावहेदकसंबन्धेन भिन्नतया परामर्शस्य येन संबन्धेन अनुमितो
कारणतातत्संबन्धवित्कारणताया एव लक्षणविधितया अनतिप्रसंगात् अनुभवस्य विशिष्टस्मरणवक्ष्यमाणो
सातत्त्वगच्छाहेतुतय अनुभवस्य व्यापारसंबन्धवत्त्वं कारणता रूपकरणत्वानुरोधेन स्वजन्यसंस्कारसंबन्धेन
अनुभवस्य विशिष्टस्मरणहेतुत्वात् तथा हि सर्ववादि समतं अन्यव्यतिरेकसिद्धतावदनुभवस्य स्मरणहेतुत्वं तत्र
व्यापारद्वारेव विनष्टे अनुभवस्मरणस्यात् व्यापारश्च संस्कारविशेषात्तावनारकः न च निर्युक्तिको यसंस्कारः स्म
रणे अनुभवस्य ध्वंसकारहेतुत्वं संभवात् प्रतियोगिध्वंसयोरेककार्यजनकतानियमस्या प्रयोजकत्वादिति वा
च्यं तस्या हि द्वारे कालरोगयो रस्मरणप्रयोजकत्वानुपपत्तेः संस्कारनाशकतयेव तयोस्तथात्वात् नोपमद्यते
च पुनः पुनः स्मरणस्य प्रतियोगिप्रयोजकताविजातीयसंस्काराध्ययकत्वेनेव तत्संभवात् न चोद्धारस्यैव सति
तिसंयन्तिरेव तत्तस्मिन् प्रयोजकताविजातीयसंस्काराध्ययकत्वेनेव तत्संभवात् न चोद्धारस्यैव सति
च स्मरणमवश्यं जायते न तथापि तस्यैव सति सार्वत्रिकीयानुभवस्य तादृशोद्धारकसंस्कारविजातीयसंस्का
रापगमेन विनोपपादना संभवात् अननुगते उद्धारकत्वेनाप्यवगतेरवात् अतएव दीधितिकारोपि जायते च
पुनः पुनः स्मरणत एव तत्संस्कार इति एवं हि व्याप्तिप्रसङ्गोस्तेन व्यवहितकाल एव च स्मरणानुपपत्तिरिति

५

नितस्यतदिनेस्मरणानघटस्मरणोपपत्तेः अनुभवध्वंसस्य विद्यमानत्वात् पंचानामुद्धारकानां विशेषतः स्मरणहेतुत्वकल्प
नेनोपपादनात् अस्मिन्मते पूर्वप्रसङ्गसामान्याः प्रतिवधात्पुनः संस्कारस्य फलनाशयतया तदसंवादवनापत्तिः किंच एतन्मते
उपपादनात् स्मृतिजनकतावहेदककोटावनिवेशनीयत्वात् तेषां विशेषणविशेषात्तावनोपादत्तविशेषेण उपपादनात् स्मरणानु
गतानां तिसंयन्तिरेव तत्तस्मिन् प्रयोजकताविजातीयसंस्काराध्ययकत्वेनेव तत्संभवात् न चोद्धारस्यैव सति
वेगात् न च संस्कारजनकताया तन्निवेशात् साम्याप्रमाणकनीय उपपादनात् स्मरणानुगतानां संस्कारप्रतिबध्कत्वापगमात् न चोद्धार
मुपपादनात् तस्मिन्मते उद्धारानां संस्कारानुपपत्तिः उपपादनात् स्मरणानुगतानां संस्कारप्रतिबध्कत्वापगमात् न चोद्धार
यक्षणेपि संस्कारोपपत्तेः सति विरुद्धेण तद्व्यतिरेकः प्रतिबध्कत्वेनेव वाक्यनीयत्वात् स्मृतेः तु न तेषां प्रतिबध्कत्वं संभवः
तद्विनाशे स्मरणप्रसंगात् न च ध्वंसानां तयोः उपपादनात् स्मरणानुगतानां संस्कारप्रतिबध्कत्वापगमात् न चोद्धार
संयोगव्याप्तिनां प्रतिबध्कत्वं मादाय विभिन्नमनाविरुद्धं त्वेति चेन्न हि एकैकमुपपादनात् स्मरणानुगतानां संस्कारप्रतिबध्कत्वं संभवः
कारणताकल्पनीया न चैवमविरुद्धकमेव ननु उपपादनात् स्मरणानुगतानां संस्कारप्रतिबध्कत्वं संभवः
स्यैव कार्यकालवृत्तितया कारणतापगमात् तदुभयमप्युद्धारककारणतावहेदकत्वेपि बहूनां भेदानां संयोजनानि
लाघवानपायात् न च स्मृतिजनकतायामपि एतादृशी रीतिरनुमत्तव्येति वाच्यं यत्रोपपादनात् संयोजनानि
कीनामतीतत्वं तत्संस्कारात् तद्व्यतिरेकः सिद्धांशवत्कारणसंबन्धेन स्मरणप्रसंगात् एतेन अस्तु सावनारकः संस्कारः
तस्य सविषयकत्वं पुनरप्रामाणिकं अपरस्य यागादि व्यापारस्य वत् निर्विषयस्यैव तथानुभवव्यापारता संभवात्
न चैवमेकविषयकत्वं ज्ञानाहितसंस्कारेण विषयान्तरे स्मरणोपपत्तिः समानविषयकध्वंसः संस्कारद्वारा स्मरणहेतुत्वात्
करणव्यापारस्य सामग्रीद्विधत्वं वाच्यं न चैव तन्मते सामान्यतः संस्कारप्रतिज्ञानत्वेनेव हेतुतया पटादिज्ञानाहित
संस्कारस्यापि घटादिज्ञानव्यापारत्वात् कथमापत्तिरिति वाच्यं तन्निष्ठासाधारणापध्यायकता निरुक्तस्य
वत्तद्व्यापारत्वात् न चैव तत्र घटपटाभयसमूहात्वनस्य घटांशे एवोपपादनात् तत्र तादृशज्ञानस्य पटस्मारकसंस्कारस्य
पथापारवलात् पटस्यैव घटस्यापि स्मरणोपपत्तिः यस्यैव सो घटादनुभवानंतरं घटविशेषात्संयोजनानां देव
स्मरणं तत्सुखीयघटस्मरणसामान्यप्रसङ्गे अनुगततत्तत्सुखज्ञानत्वेन उद्धारकस्य हेतुतया तस्यैव ज्ञानदशाया मुद्धार

वा. ९
७

नियमनीयत्वादिसाधुः परेत्स्मृतिनाशयतावेकद्वयतयेव संस्कारविषयतासिद्धिः तदुर्मिद्वयवृत्तकधीजन्यसं
स्कारलपिद्वयत्वात् साधुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारवृत्तवतादृशस्मृतिनाशयतावेकद्वयत्वात्सामान्यतः संस्कारव
स्मृतिवाच्यो नाशयनाशकभावो घटादिधीजन्यसंस्कारस्य पदादिस्मृत्यानां शापन्तिः न च प्रतियोगितासंबंधेन संस्कार
नाशप्रतिजनकत्वात्संबंधेन स्मृतः कुर्याद्विनाशेन मापत्तिरिति वाच्यं संस्कारस्य विविधयत्वात्सामान्यतः स्मृतिवत्स
स्कारत्वात्सामान्यवकायकारणभावाद् घटादिस्मृतिरसंस्कारस्यापि घटादिस्मृतिजनकत्वात्प्रायाः संस्कारस्य तत्तद्व्यक्ति
त्वेन स्मृतिजनकतामानां भावेन तस्याः संबन्धवत्पुण्यमापत्तिरिति वाच्यं अथ तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कार
नाशपत्तिः घटादिस्मृतिविनाशपदादिस्मृत्या क्वलघटादिसंस्कारनाशेन तद्विरुद्धस्याव्यवहितकुर्यात् अतस्तत्त
द्व्यक्तित्वेन वनाशयनाशकभावो वाच्यः तथाच संस्कारस्य विषयकत्वेन पदादिस्मृतिव्यक्तीनां घटादिहानादिसं
स्कारनाशकत्वात् त्वेनेनैवानुपपत्तिरिति वाच्यं न च संस्कारालंबनादिनां नाशसंस्कारोपगमात् उक्तसामान्यरूपस्या
नाशयनाशकभावोपपत्तिरिति वाच्यः घटादिस्मृतिरसंस्कारनाशस्य घटादिस्मृतिव्यक्तीनां घटादिहानादिसं
संस्कारस्य घटादिस्मृतिरसंस्कारनाशस्य घटादिस्मृतिव्यक्तीनां घटादिहानादिसं
नादिनां नाशसंस्कारोपगमात् लाघवेन वैजायविशेषाणां भवेनाशयकतावेकद्वयतया स्वीकर्तुं मुचितं तद्व्यक्तिवत्त्वे
स्मृतद्व्यक्तित्वेन नाशयनाशकभावो गौरवात् प्रतियोगितासंबंधेन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
नेव सामानाधिकरण्यासंबंधेन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
संस्कारविशेषणतासामानाधिकरण्येन तद्व्यक्तिवत्त्वेन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
घटकत्वात् घटादिविशेषणतासामानाधिकरण्येन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
घटकत्वात् घटादिविशेषणतासामानाधिकरण्येन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
भयघटितसामान्यतरेव तन्नाशकत्वात् अथवा स्वनिष्ठैव प्रतियोगितावेकद्वयविषयतावत्त्वं संबन्धेन स्मृतः संस्कार
नाशप्रतिबंधकत्वं कल्पनीयमिति न च संस्कारनाशः प्रतिबंधकत्वात् अविरलक्रमेण घटपटस्मृति
रुक्ते घटस्मृतिनाशानं तरेव तादृशक्रमेण घटपटकुक्ष्यानां स्मरणारुक्ते च तदुत्तरभाविना इतरस्मरणाकालनिपट

स्मरणेन कालविशेषेणैव घटपटसंस्कारनाशः स्वीकृत्योक्तवत्तुस्तु आधेयतासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितायु स्मरणाभावविशिष्टवि
षयित्वस्य तादृशस्मरणाभावस्य वा स्वविशिष्टविषयतासंबन्धेन प्रतियोगितायु संस्कारनाशप्रतिबंधकत्वं प्रतिबंधकत्वाभावेन
पादकत्वेनैव च तस्य तन्नाशकत्वमुच्यते न च सामानाधिकरण्येन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
प्रतितादृशस्मरणाभावोपपत्तिरिति वाच्यं एवमपि विषयभेदानां नाशयनाशकभावोपपत्तिरिति वाच्यं प्रतियोगितासंब
धेन नाशप्रति कालिकसंबन्धेन स्मृतप्रतियोगितासंबन्धेन नाशहेतुतायाः ज्ञाननाशकत्वेन कृततयावत्तुमत्रस्य
वक्ष्यिकत्वं प्रसंगान्नवकाशतः यत्तु स्मरणेन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
संस्कारनाशकत्वं मानाभाविः न च तादृशसंस्कारस्य मुक्तिपयता यत्तु नापत्तिः कालविशेषस्यैव तन्नाशकत्वात् भवता
तस्यैव स्मरणेन तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारनाशप्रतितादृशस्मृतिव
यमन्मते संस्कारहेतुत्वावेकद्वयतया स्मरणजन्यसंस्कारासिद्धिः चरमस्मरणजन्यसंस्कारनाशकतया लक्षितकाल
लक्ष्येन अनुभवजन्यसंस्कारनाशकतासंबन्धेन स्मरणस्य तथातु कल्पनाभावविना न च अनुभवजन्यतोमानाभावः स्मर
णजन्यतरेव संस्कारकल्पनायोगेनैव संस्कारजनकतावेकद्वयतयेव तिष्ठति मिश्रितव्याभिचारकज्ञानसमपहायसादृध
व्याभिचारकेणानुसूतकारणवृत्त्यनानसम्भतीति वाच्यं लाघवेनैव व्याभिचारसंदेहस्यापि घटात् न च स्मरणजन्य
संस्कारस्यासिद्धौ घटितगौरवानिर्णीयेन ज्ञानस्य संशयकारणत्वेन तदुर्मिद्वयवृत्तकत्वेनैव व्याभिचारनि
र्णयात्कथं तत्कारणतावेकद्वयतया अनुभवतु जातिकल्पनेति वाच्यं स्मरणव्यवहितो तदुर्मिद्वयवृत्तकसंस्कारो जायते
नेव तिसंशयदशाया अभावकोटाववात्र कृतपलाधवज्ञानादिसहकृतेन कालवृत्तपेहेतुत्वात् तादृशसंशयकोटिद्व
यान्यतरसाध्यकानुमानेन तादृशभावसिद्धौ तदव्यवहितपूर्वक्षणे तादृशभावप्रयोजकतया संस्कारकारणताव
च्छेदककिंचिदुसीवच्छिन्नभावसिद्धेरनुभवतु जातिवच्छिन्नाभावपर्यवसायित्वात् ज्ञानत्वावच्छिन्नाभावस्य तत्रा

वा. ८

सत्वात् माहृदापरोक्षतया संकरादनुभवतुलातिस्तथापि स्मृत्यन्यज्ञानेनैव संस्कारकत्वं वाच्यं अनंतसंस्कारकृत्य
 नापेक्षया स्मृत्यन्यत्वसंस्कारणत्वावच्छेदकत्वादिप्रवेशोक्त्या च वात अनंतधर्मिकृत्यना विरुद्धोक्त्या नुरोधेनावच्छेदक
 बुद्धेरसहिष्णुतायां भावविहाय केवलं न जन्मते न ध्वंसप्रतिकारणतापत्त्या ध्वंसानामनंतध्वंसस्वीकारप्रसंगात्स
 रणान्यवप्रवेशे तदस्मकानंतोपेक्षाभेदानिवेशेन चेतितस्तत् स्मरणव्यावृत्तरूपेण संस्कारप्रतिकारणतायापु
 नः पुनः स्मरणानुद्बोधविशेषसहकारिकृद्घटतरसंस्कारानुपपत्त्या तस्माधारणरूपेणैव कुर्यातायाः कृत्यनीय
 वात् तत्कृत्यनेच + कृत्यः संस्काराशक तत्त्ववशेषगतवत्वात् कालस्य तद्व्यतिरेकविषयानुपहितसंस्का
 रनाशकताया गोरवात् एतेन प्रतियोगिमात्रस्य नाशहेतुत्वे घटादीनां द्वितीयस्य विनाशस्य घटादिव्यतिरेकस्य
 चरवीकरो गोरवात् समवायिनाशो द्रव्यादिनाशवत् स्मृतिजन्यानंतसंस्कारोपगमेन गोरवात् तस्याः संस्का
 रविरोधितमुपगतव्य द्वितीयाधनुभवजन्यसंस्कारव्यतिरेकनामपि कृत्यनाय गोरवात् संस्कारस्यैव वा तद्विरोधि
 त्वकृत्यनीय व्यक्ति कृत्यना गोरवनिरासकतिरिक्तकार्यकारणभावा नुपगमेन गुणभेगापत्तिरिति परा स्त दशि
 तसंस्कारानुपपत्त्या स्मृतः संस्कारविरोधिताया गान् समूहालंबनजन्ये घटपटोभयादेरविस्मरणजाति तनुभयसमू
 हालंबनजन्यसंस्कारनाशोद्भावाभावघटस्मरणस्यापि नाशसत्वात् अनंतरघटसंस्कारभावेन तस्मरणानुपपत्त्या स
 र्वकारधी + स्मापि संस्कारविरोधितासंभवात् सामान्यतः संस्कारप्रति संस्कारत्वेन विरोधितस्य असंभवदुक्तिकत्
 या तद्विषयकसंस्कारप्रति तथाविधसंस्कारत्वेनैव तस्य कृत्यनीयतया संस्कारविषयता प्रतिक्षेपानुमेगाच्च
 एवं विपरीतज्ञाननाशयतावच्छेदकतया पिसंस्कारविषयता सिद्धिः समानधर्मिक घटादिविषयक संस्कारत्वस्य घटा
 भावादिति श्रव्यनाशयतावच्छेदकत्वात् तादृशघटादिज्ञानजन्य संस्कारस्य तथाहि गोरवात् न च स्मरणदिना संस्का
 रनाशोद्भावाभावः तत्तन्नाशयसंस्कारवृत्तिजातिविशेषस्य नाशयतावच्छेदकत्वेन कृत्यनीयत्वात् न च कालादीनामनु
 गतरूपेण नाशताविरहात् नाशयतावच्छेदकजाते रप्रमाणिकत्वे विपरीतज्ञानजन्य संस्कारनाशोद्भावाभावा
 वारणाय स्मरणानाशयतावच्छेदकजातिविशेषोपगमस्य अपेक्षकत्वात् उभयनाशयसमूहालंबन संस्कारवि
 शेव जाति संस्कारापत्तिरिहाशंकनीय इत्येव जातोः समूहालंबनव्यावृत्तत्वात् तादृशसंस्कारस्य च अगमा कालादि
 नाशयोपगमात् ननु एवमपि विपरीतज्ञान स्वप्रतिबध्यता नाहितसंस्कारनाशयति अतएव शाब्दादितत्त्वज्ञाने

मेव

देषविशेषधीनमिध्याधीजन्यवासनानाशः तथा च घटाभावनिश्चयलोकादिकचापुपनिश्चयस्य घटप्रकारकचापुपजन्यसंस्का
 रतुं घटाभावनिश्चयसामान्यस्य च लोकादिकघटादिप्रकारकधीजन्यसंस्कारत्वेनाशयतावच्छेदकमुपयमिति के तस्य विषय
 तथेति मेव पटादिगोचरपटोपेक्षा जन्यसंस्कारस्य घटाभावधीनाशयतावारणाय घटादिविषयता तद्विधसंस्कारवैष्यवता
 शयतावच्छेदकत्वोपगमात् तत्तदुपपत्त्या घटादिधीजन्यसंस्कारप्रमाणस्यैव तदभावाति
 श्रव्यनाशयतया तत्र गुरुत्वादिविषयक संस्कारत्वस्यैव कच्छेदकत्वं संभवति न च अनेकधर्मप्रकारकधीजन्यसंस्कारस्यैव धर्मी
 भावनिश्चयादिना नाशवारणाय तत्तद्व्यतिरेकेनैव नाशयनाशकभावः कृत्यनीय इति वाच्यं विषयोतरधीजन्यसंस्कारवि
 नाशकता घटकसामानाधिकरण्यसंबधेन घटाभावादि निश्चयसत्ता तस्य ततो विनाशवारणाय प्रतियोगिता तत्तद्व्यति
 त्वसहकारित्वकृत्यनावश्यकत्वं पटादिप्रकारकसंस्कारत्वस्य नाशयतावच्छेदकत्वं प्रकरीभताये धर्मी स्त न दभाव
 निश्चययदित सामग्र्या एव समूहालंबनसंस्कारनाशप्रयोजकत्वेन अनुपपत्तौ भावात् यदा समूहालंबनज्ञानादिकत्
 स्कारस्य तत्तद्व्यतिरेकप्रकारकतापगमे तस्यैव धर्मी भावनिश्चयनाशयता भावात् तादृशनिश्चये तरेतत्तद्व्यतिरेकप्रकारकस्मरण
 पत्तः प्रकारभेदेनैव संस्कारभेदो भवत्यः अथेवं विषयभेदनिना जातिविशेषा एव नाशयतावच्छेदकतया स्वीक्रियता किं स वि
 षयतयेति चेन्न विषयभेदनाशयनाशकभावभेदे गोरवादिजातीयसंस्कारनिष्ठप्रतियोगितासंबधेन नाशप्रतिस्व
 समानाधिकरण्यस्वीयविशेषता विशिष्ट विशिष्टता कलाभयसंबधेन सामान्यतानिश्चयसंबधेनैव के कारणता कृत्यना
 या एव युक्तत्वात् विशेष्यता वैशिष्ट्ये च स्यावच्छेदकावच्छिन्नतत्त्वनिरूपितभावप्रकारतानिरूपितानुयोगितासं
 बंधावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितसंबंधाभ्यामुपादेय घटाभावादिविषयकसंस्कारादि
 घटाभावाभावानुद्भावादिनिश्चयस्यैव नाशयता ननु घटवानिहादि निश्चयनाशयः यदि च तादृशसंस्कारस्य घटवानिहादि
 निश्चयनाशयत्वमप्यनुभवसिद्धि तदा विशेष्यता वैशिष्ट्यनियामक द्वितीयसंबधस्य निरूपकप्रकारतानिरूपितत्वस्य
 निरूपितप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नाभावतावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वान्यतरत्वेन निवेशात् नैराधः न चैव परे सि
 णापि विपरीतज्ञानलोकादिक प्रसहाहितसंस्कारनाशपत्तिरिहाशंकनीय तल्लोकादिकप्रत्यक्षजन्यतत्प्रकारकसंस्का
 रान्यसंस्कारणमिव विपरीतनिश्चयसामान्यसहकारित्वात् एवं संबधघटकाभावाविषयता लोकादिकत्वेनादाय
 चापुषादिजन्यविजातीयसंस्कारनिष्ठप्रतियोगितासंबधेन नाशप्रति नाशुषादिविपरीतनिश्चयस्यैव कारणत्वं क
 र्त्यनीय तस्यैव चापुषादिजन्यसंस्कार एव सहकारीति न तावदिजन्यसंस्कारादृष्टादिविपरीतनिश्चयान्नाशय

तीलाकः केचिन् निर्विषयकत्वे संस्कारस्योपनायकत्वात्संभवात् अत्यभिज्ञादिपूर्वतनादिस्मरणस्थमानसादौ तदीयाननुगत
 सामग्र्याः प्रातिवधकत्वं संप्रत्यययोगात् न च विषयकत्वमपि संस्कारस्योपनायकत्वात्संभवस्य बोधकत्वात् इति शायातस्मादुपनी
 तानापनेरिति वाच्यं एतदेव तद्विषयकत्वं संस्कारत्वेनापनायकत्वात्स्वीकारात् तद्वच्छिन्नघातितसानुप्रवाहो धातुपधत्तक
 तथा आपत्ययोगात् न च मिथ्याव्यभिचारः कारणाव्यवहितानंतरत्वं स्य कार्यतावच्छेदकगर्भे निवेशनीयत्वात् अथ संस्कार
 स्य निर्विषयकत्वं अनुक्तं संस्कारादुपनीतभानापयनवकाशात् तद्विषयकत्वेनैव तदुपनीतभानादिहेतुतासिद्ध्यात् तत्रैव
 न त्वेनोपादीयते न वा कस्मिंश्चाङ्गकारपूर्वं विषयस्मरणं कथ्यत इति यादित्वाद्यवसंभवात् तस्य संविषयत्वमुच्यते पृथगुप
 नीतभानादिहेतुता कल्पनप्रयुक्त इति चेन्न संस्कारव्यवहृतस्य कृत्वादिसाधारणजातिविशेषस्यैव कारणतावच्छेदकत्वोपा
 मात् मन्त्रतयुक्तकृते विषयस्मरणकल्पनाविरुद्धादिति वदेतीति दिक् अत्रैव बोधये स्मृतिकारणतावच्छेदककौटो धूमाधि
 करण एव भावादि विषयता धूमताधिकरणत एति तत्र भावताद्यवच्छिन्नविषयतात्वेन न प्रवेशः तयारसति धूमताधिकरणत
 एति तत्र भावतादिना धूमाधिकरणत एव भावतादिना अनुभवाने तरे तेन रूपेण धारस्तृसापनेः किंतु धूमतावच्छिन्नधू
 मादिनिष्ठा विषयतात्वेनैव विषयतानां कारणतावच्छेदककौटो निवेशः अनुमितिकारणतावच्छेदककौटो तथा विवेकप्र
 योजनविरुद्धा धूमताद्यवच्छिन्नविषयतात्वेनैव निवेश इति विशिष्टस्मरणेनातिप्रसंगशंका धीसमावा विषयत तत्रातिप्र
 संगवारणाय नोपादयमेव एतेन अनुभवस्य विशिष्टस्मरणेनैव जन्यस्मरणसंबंधेन न हेतुत्वं तस्य संबंधत्वाभावात् किं
 तु समवायमेव कारणमपि व्यापारवत्कारणमिव न तु व्यापारसंबंधावच्छिन्नकारणारूपमिति तत्रातिप्रसंगवारणाय न
 भावाविषयतापादाने आवश्यकमित्यपि निरस्तं तथाप्युक्तरीत्या तत्रातिप्रसंगाभावादि सत्पक्षे विनेन विपरीतज्ञानि
 नरे विशेषदर्शने सति प्रत्यक्षनिर्णयउत्पद्यते असति चेन्न सद्यते इति अन्यव्यतिरेकभेदा विपरीतज्ञानिनोरप्रत्यक्षनिर्ण
 ये विशेषदर्शनस्य हेतुत्वेनैव हेतुता यद्विव्याप्यधूमवानुपवर्तत इत्यादि विशेषदर्शनजन्ये पर्वतो वक्रिमानि साक्षात्कारके
 विपरीतज्ञानेनोरप्रत्यक्षनिर्णये निरुक्तानुमितिकृष्णस्य अतिव्याप्तिर्द्वारा अथ विपरीतज्ञानिनोरविना विशेष
 दर्शनं प्रत्यक्षनिर्णयवारणाय उक्तरीत्या विशेषदर्शनहेतुत्वं नोपपद्यते किंतु संशयसाधारणविपरीतज्ञानप्रतिबधकता
 यां विशेषदर्शनवैशिष्ट्यमेव निवेश्यते इति विशेषदर्शनस्य उन्नेजकतया न हेतुतामिति नोक्तानुमितिरिति चेन्न विशेषदर्
 शनस्य उन्नेजकतापस्य विशेषदर्शनाभावे विशिष्टविपरीतज्ञानाभावेन कारणतावच्छेदकत्वे गोरवात् विनिगमनायि
 र्हेतुता विपरीतज्ञानविशिष्टविशेषदर्शनाभावाभावेनैव अकारणताप्रसंगाच्च अथ विशेषदर्शनहेतुतामति विपरी

तत्तानाव्यवहितो नरप्रसङ्गमिणीयतुस्यतत्कार्यतावेच्छेदकतया विपरीतज्ञानव्यवहितो नरप्रसङ्गमिणीयतुयो विशेष्य
विशेषणभावापन्नयोरेव कार्यतावेच्छेदकतया दुष्प्रत्यूह्यतया तयो विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविहेया विशेष
दर्शनस्य कारणताधिक्यप्रसङ्गइति चेन्न विशेषदर्शनो नैजकतामतेपि विशेषदर्शनस्य कारणताधिक्यप्रसङ्गइति चेन्न
विशेषदर्शने नैजकतामतेपि विशेषदर्शनाभावविशिष्टव विपरीतज्ञानव्यवहितो विशेष्यविशेषणभावापन्नयोरेव प्रतिष
धकताया वाच्यतया तयो विशेष्यविशेषणभावाविनिगमनाविहेया प्रतिबधकताधिक्यस्य दुर्वारत्वात् अथ विशेष
दर्शनहेतुतामते विपरीतज्ञानव्यधिकरणतदव्यवहितो नरप्रसङ्गमिनिश्चयव्यावर्तनाय अतानागतविपरीतज्ञानसमा
नाधिकरणप्रसङ्गमिनिश्चयव्यावर्तनाय च विपरीतज्ञानसामानाधिकरण्यं तदव्यवहितो नरप्रसङ्गमिनिश्चय विशेषदर्शनजन्य
तावेच्छेदकोटो निवेशनीयेतरपियथाश्रुतमव्यावर्तकं तस्यापि यत्किंचित् विपरीतज्ञानसामानाधिकरण्यसत्त्वात् य
किंचिद्विपरीतज्ञानव्यवहितो नरप्रसङ्गमिति स्वसमानाधिकरणविपरीतज्ञानव्यवहितो नरप्रसङ्गमेव कार्यतावेच्छेदकोटो
पदचप्रसङ्गमिनिश्चयपरमिति स्वाननुगमेन कार्यतावेच्छेदकस्य तत्त्वव्यतिविश्रामस्यादिति विशेषदर्शने नैजक
तायसावसमंजसइति चेन्न विशेषदर्शने नैजकतामतेपि एकक्षणावच्छिन्नोक्तमद्वैतविरूपसामानाधिकरण्य
संबंधेनैव विशेषदर्शनाभाववोशिष्टव विपरीतज्ञाने निवेशनीयं तदर्थश्च स्वावेच्छेदकक्षणावच्छिन्नस्यानुयोग्यन्ययो
गिकाधारतावाचकस्य संबधेन विशेषदर्शनाभावाधिकरणविशिष्टत्वमिति तस्यापि गुरुशरीरतया उनेजकताप
श्यअसामंजस्यात् अन्यैव विपरीतज्ञानव्यवहितो नरप्रसङ्गमिति स्वसमानाधिकरण्यसंबंधेनैव विशेषदर्शनाभाववोशिष्टव विपरी
तज्ञाननिवेशनीयं विशेषदर्शनसमवहितविपरीतज्ञानेकाकांतरावेच्छेदनस्वाधिकरणवृत्तिविशेषदर्शनाभावस्य सा
मानाधिकरण्यसंबधेनैव तदानीं विशेषदर्शनाभावभावितविशेषणभावप्रयुक्तो विशिष्टभावोऽस्तएवेति तदुत्तर
क्षणाप्रसङ्गमिनिश्चयनिर्वाहइति चेन्न सदृशतस्य विशेषणीभूतविशेषदर्शनाभावस्य विशेष्यीभूतविपरीतज्ञा
नस्य सामानाधिकरण्यरूपतदुभयसंबधघटकाधिकरणताद्वयसद्वृत्ताधिकरणानाचसत्वे विशिष्टसत्त्वस्य दुर्व
रतया विशिष्टभावस्य दुर्धृत्तया एकक्षणावच्छिन्नवनिवेशस्यावश्यकत्वात् तस्यासति यद्विपरीतज्ञानविशेषण
विशेष्ययोस्तत्रास्मिन्सहसंबधघटकतद्वृत्ताभावो नैव विशिष्टासत्त्वमिति विशिष्टाभावसोक्तस्यात् अतएव ॥

सं. वा. २

नरप्रसङ्गानिर्वाये विशेषदर्शनस्येहेतुते विशेषदर्शनविना विपरीतज्ञानेन नरप्रसङ्गनिर्वायसामान्यापत्तिर्द्वारेव वि
परीतज्ञानासत्त्वशङ्काप्रसङ्गानिश्चयापत्तेरविशेषदर्शनाप्रतिपाद्या एव तन्निकर्षादिघटितसामग्र्याः प्रसङ्गानि
र्वायेत्यस्य प्रयोजकतायाः उन्नीकुरणीयत्वात् तस्याश्च विपरीतज्ञानस्य असत्यविशेषदर्शने सुधटत्वात् अ
थ विपरीतज्ञानानुसारप्रसङ्गानिर्वाये विपरीतज्ञानाभावघटितविशेषदर्शनघटितत्वात्
ह्यसामग्री प्रसङ्गानिर्वायसामान्यासादप्रयोजिका इति चेन्न हि आयात विपरीतज्ञानस्य प्रसङ्गानिर्वायप्रतिबध्
कत् एव विशेषदर्शनस्य उन्नेजकत्वमेवाचित न चैवमपि विशेषदर्शनाभावविशिष्टविपरीतज्ञानाभावहेतुतापि
क्षया लाघवेन विशेषदर्शनहेतुता सिद्धिरिति वाच्यं तथास्य तिसर्वत्रेव प्रतिबध्ककार्त्तिककार्ये उन्नेजकहेतुतापि
स्या सिद्धाधिविषयविशिष्टविशिष्ट सिद्धसावादिना अनुमितिहेतुता विलम्बप्रसंगात् एवंस्मिन्निविषयकप्रतिबध्प्रति
सिद्धिबाधादिरूपप्रतिबध्कभावाविशिष्टबन्धव्याप्यवेनापरामर्शादिरूपानुमित्यादिसामग्र्या अपि प्रतिबध्क
त्वमुक्तिद्येत तुल्ययुक्त्या तादृशपरामर्शकार्त्तिकघटादिप्रसङ्गबन्धव्याप्यनुमितिरेरोधितेन सिद्धादिकारणतया नि
बोहात् तस्माद्विपरीतज्ञानोत्तरप्रसङ्गानिर्वाये दर्शितरीमेववारणीयः विशेषदर्शनाभावविशिष्टविपरीतज्ञानप्रति
बध्कतामृतमपिन युक्त गौरवात् युक्ति विरुद्ध एतदशयने व दीधितिकता भिमसंशयात्तरप्रसङ्गप्रतिविशे
षदर्शनस्य हेतुमत इत्युक्त्या विशेषदर्शने हेतुत्वस्वरसः सचितः विपरीतज्ञानस्य निश्चयत्वेनैव प्रतिबध्कता प्रसङ्ग
रुद्धत्वेन अलोकिक्वाक्षपलादिकेमेव तत्प्रतिबध्प्रतावच्छेदकं ननु प्रत्यक्षपरोक्षसाधारणमलोकिक्वाक्षान्वे आह
यं प्रसङ्गादुरोधेन चाक्षुषत्वस्या दर्शनसादि प्रकारके छाना मुनेजकत्वे स्यात्परिचयकतया तासामेकत्रोत्तरकत्वबाधुष
धाकोलस्मारिताद्यापत्तेः पृथग्उत्तरकीकृत्यपृथक्प्रतिबध्कताना मुपगतव्यतया अनुगतधर्मस्य प्रतिबध्प्रतावच्छे
दकत्वे चाक्षुषादीनां विरुद्धविशिष्टबाधाभावस्य आहार्यस्या दर्शनादेव निश्चयारात् न च आहार्यत्वस्य प्रतिबध्प्रताव
च्छेदकत्वे निवेशेनेवोपपत्तौ इहाना मुनेजकत्वमेवोपपत्तौ इति वाच्यं इहान्यभिन्नवरूपानां आहार्यत्वस्य निवेशे आ
हार्यज्ञाने विशेष्यछाहत्ताकस्य नापत्तेः अनुरातरूपेणाहेतुत्वे प्रतिप्रसंगात् न च तत्कल्पनमपि संभवति अना
हार्यचाक्षुषादेव निश्चयारात् न च विपरीतनिश्चयान्तरचाक्षुषबाधोः चाक्षुषछाहत्ताजन्यतावच्छेदकतया न च निश्चय

इति वाच्यं तुल्ययुक्त्या बाधगेचराप्रामाण्यज्ञानस्यापि बाधकार्त्तिकचाक्षुषादे हेतुतापत्ता तदधीनचाक्षुषादेव निश्चयस्य
द्वारेव तात् उन्नेजकतामात्राच्छेदापत्तेरुपरोक्षरुद्धत्वेन विपरीतनिश्चयस्य परोक्षतावच्छिन्नप्रति पृथगेव प्रतिबध्कत्वमपरो
क्षत्वेन प्रसङ्गान्वृत्तजातिविशेषएववा न च अनुभवत्वे जात्यासंकरान्परोक्षज्ञातिरिति वाच्यं प्रसङ्गान्विन्नानुभवमना
भावात् अनुमित्यादेतां विद्यापत्तेः अनुभवव्यवहारस्य च स्मृत्यस्य ज्ञानवरूपेणाधिनिबन्धनतादिसल प्रसंगगतविचारबाधु
त्येन अत्र विचार्यते योः साध्यसाधनभेदेन भिन्नतया सामान्यतावादि व्याप्यपर्वतनिश्चयत्वेन हेतुताभावात् लक्षणे
असंभवः न च वादिव्याप्यपर्वतनिश्चयत्वावच्छिन्नकारणताघटितलक्षणे तात्पर्यान्परोक्षइति वाच्यं आलोकिक्वाक्षानुमितौ च
निश्चयेन तथाकारणताया अप्यसंभवात् यन्तु कारणत्वस्य कार्यतावच्छेदकारणतावच्छेदमेव निश्चयतया निश्चयसाधारण
धर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वादिमतं यथानिश्चयान्तिपरिहास्येन तत्साधारणधर्मस्यापि कार्यतावच्छेदकत्वमुपपद्यते इति तदसत्
निश्चयकत्वमपि पूर्वश्रुताप्रसिद्धापरिहास्येन तत्साधारणधर्मस्यापि कार्यतावच्छेदकत्वमुपपद्यते इति तदसत्
धर्मस्यापि दंडादिकार्यतावच्छेदकत्वापत्तेर्द्वारेव तात् अथ अन्याप्य इति ज्ञानादीनां कारणत्वापत्तेरपि प्रतियोगिव्य
धिकरणघटितत्वे विशेषवाच्यं तथाच नोक्तं निश्चयः आलोकिक्वाक्षानुमितिसमानाधिकरणस्य धूमपरामर्शभा
वस्यात्तात्वात् इति चेन्न कारणताया प्रतियोगिव्यधिकरण्यनिवेशे ज्ञानतावच्छिन्नसमानाधिकरणस्य इहान्वयस्य
अतथातुन ज्ञानतावच्छिन्नप्रति इहान्वयतापि हेतुतापत्तेः न च अनन्यथासिद्धत्वेनैव कारणमिति वाच्यं तथास
तिनियतपूर्ववृत्तिहेतुत्वस्यैव वेद्यय्योपत्तेः न चैवं अव्याप्यहेतुः कथं कारणतानिर्वाहइति वाच्यं कार्यस्यैव वहित
पूर्वश्रुतावच्छिन्नसमानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रतियोग्यभावविशिष्टत्वस्य कारणताघटकाभा
वविशेषणत्वेन तन्निर्वाहत्वात् एवं च आलोकिक्वाक्षानुमितिसमानाधिकरणस्य धूमपरामर्शभा
वस्यात्तात्वात् इति चेन्न कारणताया प्रतियोगिव्यधिकरण्यनिवेशे ज्ञानतावच्छिन्नसमानाधिकरणस्य इहान्वयस्य
संबंधसंबंधज्ञानव्यभिचारइति तदसत् तथासति एकधूमपरामर्शमेव तदन्यधूमपरामर्शजिन्यानुमिति निरूपित
समवायनानुमित्यापत्तेर्द्वारेव तात् न च तत्तदनुमिति निरूपितसमवायेन अनुमितिप्रति तत्तत्परामर्शत्वेनापि हे
तुतात् न दोष इति वाच्यं तथासति तदनुमितिप्रति तत्तत्परामर्शत्वेन हेतुताया एवोचितता संभवस्य द्वारेव तात्
स्वावबहितेन नरप्रसङ्गासन्निकृत्तसंबंधेन धूमपरामर्शविशिष्टानुमितिप्रति धूमपरामर्शहेतुहेतुत्वस्येना नोक्ते

४६
वाभिचारइति सकलसंमतमपि परास्ते एकधूमपरामर्शस्ते तदन्यधूमपरामर्शघटिता व्यवहितोत्तरक्षणासुनि
राक्ष्ये. कलसंबंधेन धूमपरामर्शविशिष्टानुमिते रापनिवारणाय तत्तदनुमितिप्रति तन्मत्परामर्शहेतुहेतुस्य आवश्यक
०२. ते धूमपरामर्शहेतुन उन्नीत्याहेतुहेतुमानाभावात् इति पुण्यस्तं भक्तरोपनाम कमहदिवपेदितविरचितोयैवार्थः